

Зміст

Передмова. <i>Террі Темпест Вільямс</i>	11
ЧАСТИНА ПЕРША	19
ЧАСТИНА ДРУГА	259
ЧАСТИНА ТРЕТЯ	351
Післямова. <i>Т. Г. Воткінс</i>	416
<i>Про автора</i>	424

Виборсуючись із плетива снів і спогадів, прошмигуючи, наче форель, крізь кільця минулих виринань, я сягаю поверхні. Розплющую очі. Уже не сплю.

Саме так, напевно, бачать навколишнє хворі на катаракту після операції, коли з очей знімають пов'язку: кожна деталь така чітка, наче вперше побачена щойно, проте водночас знайома, бо вже пізнана до настання сліпоты; закарбоване в пам'яті й тільки-но побачене зливаються до купи, як у стереоскопі.

Сумнівів немає: година ще рання. Світло тут лише те, що пробивається з присмерку крізь вузькі шпарини обабіч жалюзі. Одначе мені бачаться чи, радше, пригадуються — а може, те й друге — вікна без завіс, голі крокви, обшиті дошками стіни... На них немає нічого, крім календаря, який, мабуть, висів там само, коли ми зупинялися тут востаннє вісім років тому.

Те, що колись було промовисто спартанським, тепер має занедбаний вигляд. Відтоді, як Черіті й Сід передали свою літню оселю у власність дітям, тут ніщо не оновилося й нічого не додалося. Я мав би почуватися так, ніби струшую залишки сну в якомусь сімейному мотелі в глухому закутку, де панують злидні, проте нічого подібного не відбувається. Надто вже багато приємних днів і ночей я провів у цьому будиночку, щоб тепер пройматися серед цих стін сумом.

Ба більше: коли очі звикають до напівтемряви, і я відриваю голову від подушки й роззираюся, ця кімната якимось дивовижним чином навіває на мене спокій, зігріває навіть серед мороку. Річ, мабуть, в асоціаціях, а також у кольорі.

Необроблена сосна на стінах і стелі з роками набула насиченого медового відтінку, ніби ввібравши тепло від людей, які будували цей дім з думкою про друзів — щоб той став для них прихистком. Я сприймаю це як прикмету; і хай навіть нагадую собі, чого ми тут, не можу позбутися затишного відчуття рідної домівки, що огорнуло мене після пробудження.

Повітря таке саме знайоме, як кімната. Смердить мишами — звична річ для заміського літнього будиночка. А ще чути ледве вловимий запах, що викликає аж ніяк не надто спогад про скусів під підлогою. Однак поряд з тим і крізь те — приплив бадьорості, як високо в горах. Ілюзія, певна річ. Те, що пахне височінню, у дійсності широчінь. Канада лишень за якийсь десяток кілометрів північніше, тому льодовик, залишивши сліди в цьому краю повсюди, не зник назавжди, а всього-на-всього відступив. Щось невловиме в повітрі, хоч надворі тільки серпень, віщує, що він сюди ще повернеться.

Насправді ж, якби можна було забути про смертність — а тут це колись вдавалося набагато легше, ніж у більшості місць деінде — нескладно повірити в те, що час рухається коловоротом, а не лінійно й поступально, хай як сліпо намагається довести культура, до якої ми належимо. З погляду геології всі ми — скам'янілості в процесі становлення: нас поховують, а одного дня знову витягнуть під денне світло на неабиякий подив істот прийдешніх епох. Ані за геологічними, ані за біологічними мірилами ніхто з нас не вартий уваги як особистість. Ми не надто відрізняємося одне від одного, кожне покоління повторює батьків, а те, що ми будуємо, щоб залишити після себе, зруйнувати не набагато важче, ніж мурашники, і значно легше, ніж коралові рифи. Тут все вертається до свого початку, повторюється й поновлюється, а теперішнє навряд чи можна відрізнити від минулого.

Саллі досі спить. Я сповзаю з ліжка і йду босоніж по холодній дерев'яній підлозі. Календар, коли проходжу повз,

стверджує: це не той, що зберігся в моїй пам'яті. Він показує, що нині — помилитися неможливо! — 1972 рік, а місяць — серпень.

Коли я поволі відчиняю двері, ті скриплять. Повітря бадьорить, сіре світло спадає на сіре озеро вниз, небо сіріє крізь хвою тсуг, чиї плескати верхівки височіють над ганком. Не одного літа ми із Сідом зрубували ці дерева, такі собі бур'яни, щоб впустити в гостьовий будиночок більше світла. Ми лишень знищували окремі особини. Зломити дух цілого виду ніколи навіть не намагалися. Тсугам подобається цей стрімкий берег. Так само, як і решта видів, вони причіплюються корінням до місцевості.

Я повертаюся до кімнати, знімаю зі стільця одяг — той самий, що носив у Нью-Мексико, — й одягаюся. Виснажена зтяжним перельотом і п'ятигодинним переїздом з Бостона, Саллі спить собі далі. Заважкий для неї день, проте вона наваряд чи піддалася б на підмови зупинятися в дорозі. Якщо вже запросили, чекайте гостю.

Якусь хвилю я стою, прислухаючись, як вона дихає, й вагаючись, чи наважитися вийти й залишити її саму. Та вона міцно спить, і так триватиме ще якийсь час. О цій порі ніхто тут не покажеться. Цей шматочок раннього ранку належить лише мені. Я навшпиньки виходжу на ганок, і переді мною постає те, що, за всіма відчуттями, можна датувати як 1938, так і 1972 роком.

У будиночку Ленгів ще ніхто не прокинувся. Жодне вікно не світиться крізь гілля, жоден клубок диму не підіймається з димаря. Крокую собі пружною стежкою поміж дерев, виходжу до дороги й там бачу над собою небо, що ледь-ледь світлішає на сході, а ранкова зоря світить рівно, як лампа. Унизу під тсугами я гадав, що воно затягнуте хмарами, однак звідси я бачу бліду й бездоганно чисту небесну баню.

Ноги самі несуть мене вперед — до воріт і далі. Одразу за воротами шлях розгалужується. Дорога до Рідж-Гауса мене не цікавить, натомість я обираю вузьку ґрунтову стежку,

яка огинає підніжжя височини праворуч. Джон Вайтмен, чий котедж примістився у кінці стежки, помер п'ятнадцять років тому. Він не гніватиметься за те, що я походжаю колись второваною ним стежкою. Милий серцю тунель, захований серед дерев, сьогодні облюбували пташки й шурхотлива полохлива дрібнота — цим маршрутом я ходив сотні разів. Найулюбленіший з усіх шляхів.

Геть усе просякло росою. У папороті можна навіть вимити руки, а коли зриваю листок з кленової гілки, голову й плечі обхлюпує, немов під душем. Сторожко йду, милуючись краєвидом, крізь листяний ліс біля підніжжя пагорба, крізь смугу кедрів на заболоченій джерельними водами землі й далі крутим схилом, що поріс смереками і ялицями бальзамистими. Помічаю в багнюці сліди єнотів, дорослого і двох малих; бачу зрілі трави, зігнуті під вагою крапель, мов ворітця для крикету; бачу поцятковані червоні шапки мухоморів, які в цю пору року пласкі чи навіть увігнуті, такі, що утримують воду; а ще ліс у мініатюрі з плаунів і хвощів. Під широкими спідницями смerek — коричневі печери, сховок мишей і зайців.

Ноги вже змокли наскрізь. У глибині лісу несміливо заводить напівзабуту пісню білогорлий горобець. Я дивлюся ліворуч, на схил пагорба, намагаючись розгледіти Рідж-Гаус, проте бачу лише дерева.

Потім я підіймаюся на схил пагорба, і там переді мною відкривається неосяжна небесна далечінь, сповнена сонячного світла, що поглинуло зірки. Обрій хвилями заступають пагорби. Над горою Стеннард небо палає, мов розпечене золото, і просто на моїх очах сонце виринає з-за вершини, змушуючи мене відвести погляд.

Цього разу ми повернулися до Баттелл-Понда не задля відпочинку. Приїхати сюди нас як належних до клану спонукала любов і солідарність, адже нас кликали й чекали. Утім, зараз ані тіні смутку в мене немає, так само, як не було тоді, коли я прокинувся в занедбаному гостьовому

будиночку, що бачив кращі часи. Зовсім навпаки. Навряд чи я коли-небудь почувався таким живим, перебував у такій злагоді із собою і світом, мав таку ясну голову, як протягом цих кількох хвилин на схилі знайомого пагорба, коли спостерігав за сонцем, що сходило потужно й невідворотно, а внизу бачив село, що анітрохи не змінилося, озеро, схоже на розливу ртуть, розмаїту зелень сіножатей і луків, цукрових кленів і чорних ялин — усе ніби знімається вгору й проймається теплом, коли довгі тіні відступають.

Саме тут воно було й досі є — місце, де в найкращі роки нашого життя оселилася дружба, а щастя мало штаб-квартиру.

* * *

Повернувшись до будиночку, бачу, що Саллі сидить у ліжку, жалюзі на найближчому до неї вікні — те, до якого вона може дотягнутися, — підняте, й у вікно влетіла смуга сонячного проміння. Вона сьорбає із чашки каву, налиту з термоса, і ласує бананом із кошика з фруктами, який залишила Гейлі, коли вчора ввечері привела сюди на ночівлю.

«Це не сніданок, — сказала Гейлі. — А лише хазрі*. Ми покличемо вас снідати, але ближче до полудня. Ви будете втомлені через зміщений графік сну. Тож висипайтесь, а ми заїдемо за вами десь о десятій. Після сніданку відвідаємо маму, а по обіді в нас із нею заплановано пікнік на Фолсом-Гіллі».

«Пікнік? — здивувалася Саллі. — Хіба вона достатньо здорова, щоб піти на пікнік? Якщо вона робить це заради нас, то не варто».

«Такі вказівки я від неї отримала, — пояснила Гейлі. — Вона сказала, що ви будете втомлені, просила дати вам відпочити, а якщо вона так каже, отже, так треба. Якщо вона намітила пікнік, то вам належить хотіти піти на пікнік.

* Хазрі (англ. *hazari* з *гінді*) — легка їжа, яку їдять рано-вранці.

Не хвилюйтеся, їй це не зашкодить. Вона береже сили для важливих для неї справ. Хоче, щоб все було, як за старих часів».

Я піднімаю двоє інших жалюзі, і тьмяна кімната наповнюється світлом.

— Куди ти ходив? — запитує Саллі.

— Піднявся старою Вайтменовою стежкою.

Наливаю собі каву й сідаю в плетене крісло, яке пам'ятаю як предмет меблів з Ноївого ковчега. Саллі спостерігає за мною з ліжка.

— Як воно? — запитує вона.

— Чудово. Тихо. Приємний запах землі. Усе, як завжди.

— Шкода, що не взяв мене із собою.

— Відвезу тебе туди згодом на авто.

— Ні, нас чекає пікнік, цього задосить. — Вона сьорбає каву, дивлячись на мене поверх чашки. — Хіба не типово? Стоїть на порозі смерті, водночас хоче, щоб все було, як за старих часів, і наказує всім поводитися відповідно. А ще переймається тим, що ми втомилися. Ех, шкода! Після себе вона залишить порожнечу! Тут завжди була порожнеча, відколи ми... Невже не відчуваєш відсутність?

— Аж ніяк. Навпаки — присутність.

— Добре, коли так. Не можу уявити це місце без них. Без них обох.

Від тривалої інвалідності хтось стає мало не святим, хтось повсякчас скаржитися на долю, хтось озлоблюється. Саллі це лише оприявило, і вона стала більше собою, ніж будь-коли до цього. Навіть коли була молодою і здоровою, вона видавалася всім такою спокійною і байдужою до людських пристрастей і образ, що вводила оточення в оману. Сід Ленг, якого аж ніяк не можна було назвати вразливим і який, безперечно, колись був трохи закоханий у неї, називав її Прозерпіною і дражнив рядками зі Свінберна:

*Там, за порогом смерті,
Укрила їй обличчя білина.*

*Там холод рук безсмертних
Смертним дарує вона*.*

Холод її безсмертних рук став серед нас жартом. Але тихою вона зробилася задовго до того, ще в ті роки, коли її мати примощувала доньку, як згорток, у першому-ліпшому зручному куточку, — тихою, як оленя, яке за відсутності матері повинно лежати нерухомо, потай, не видаючи запаху. Чиясь невидима рука дуже рано торкнулася її чола, надавши йому незворушного виразу, наче в мармуровій статуї; здається, ніби всередині вона така ж спокійна, як і зовні. Та я знаю її давно. Вік і хвороба, що зробили її обличчя шляхетно витонченим, з виразно окресленими вилицями й скронями, зосередили все її єство в очах.

Тепер її очі не дають байдужому, покірливому обличчю ввести інших в оману. Вони туманні й бентежні. Погляд прикутий до рук, які вона переплітає, розплітає, знову переплітає, до яких звертається.

— Вона мені наснилася. Перед самим пробудженням.

— Нічого дивного.

— Ми трохи посварилися. Вона хотіла, щоб я зробила дещо, а оскільки я чинила опір її вказівкам, розлютилася. Я теж. Хіба ж не ганебно... — Вона на мить замовкає, а тоді, ніби я їй заперечив, зривається на крик: — Іншої родини ми ніколи не мали. Без них наше життя склалося б геть інакше і набагато важче. Ми ніколи не дізналися б про це місце, не познайомилися б із людьми, які для нас так багато важать. Твоя кар'єра могла б скластися інакше: ти міг би застрягти в якомусь забутому Богом коледжі в сільській місцевості. Якби не Черіті, мене б зараз не було на світі. Не хотіла б жити.

— Знаю.

* Станс із вірша А. Ч. Свінберна «Сад Прозерпіни» (The Garden of Proserpine, 1866).

Я сиджу спиною до вікна. На тумбочці — наповнена водою склянка для віскі, яку я вчора ввечері поставив для Саллі. Світло низького вранішнього сонця заломлюється, і склянка відбиває його, від чого на стелі влігся різнобарвний сонячний зайчик. Простягаю ногу й штовхаю тумбочку. Веселковий овал тремтить. Підіймаю руку й затуляю нею склянку від сонячного променя.

Веселка зникає.

Саллі спостерігає за мною, насупивши брови.

— Що ти хочеш цим сказати? Що все скінчено? Що слід примиритися із цим? Я втомилася примирятися. Втомилася чути, що Господь кожному з нас дає ті випробування, які під силу витримати. Хто це сказав?

— Не знаю. Я цього не казав.

— Можливо, це дійсно так, але мені зараз не потрібні психологічні штучки. Я прокидаюся тут, де все нагадує мені про них, а сниться мені, що ми сваримося, тож я пригадую, як дозволяла собі засуджувати її і як довго це тривало, мимо волі на очі навертаються сльози глибокої туги.

Докоряючи собі, вона гидливо кривиться. Ми мовчки дивимося одне на одного, почуваючись незручно. Оскільки вона, схоже, очікує якогось прояву скорботи з мого боку, я першим порушую мовчанку:

— Розповім тобі, де саме я відчув порожнечу. Це сталося минулої ночі. Я знав, що Черіті не вийде нас зустрічати з ліхтариком, але я сподівався побачити Сіда. Мабуть, його присутність була потрібна нагорі. Та моє серце впало, я збагнув, що справи вкрай кепські, коли замість себе вони відправили тільки Гейлі й Моу. Сьогодні вранці я про це забув, знову почувався, як завжди.

— Дарма вона взяла собі до голови, що ми будемо занадто втомлені, щоб завітати вранці. Це дуже на неї схоже! Отже, нам не залишається нічого іншого, як дочекатися півдня. Допоможи, мені, будь ласка, підвестися. Мені треба стати на ноги.

Надягаю на неї фіксатори, підхоплюю її під пахви, ставлю на ноги і даю милиці. Спершись на них, вона шкутильгає до ванної кімнати. Я йду за нею, і коли вона стає біля унітаза й нахиляється, щоб послабити фіксатори на колінах, допомагаю опуститися на сидіння й залишаю наодинці. За якийсь час вона стукає в стіну, я заходжу й допомагаю підвестися. Вона знову закріплює залізні коліна й починає вмиватися над керамічною раковиною, що від джерельної води взялася вапняним нальотом. За кілька хвилин, змивши з обличчя залишки сну, вона виходить, волосся ретельно розчесане. Біля ліжка вона знову нахиляється, щоб послабити фіксатори, і падає на зім'яту ковдру. Я піднімаю її ноги і вкладаю на ліжку, під спину їй кладу подушку, щоби вона могла сидіти.

— Як ти себе почуваєш? Добре?

— Можливо, Черіті має слухність. Я справді відчуваю втому.

— Поспи ще трохи. Хочеш, щоб я зняв фіксатори?

— Залиш їх. Тобі буде менше клопоту, якщо мені доведеться тебе покликати.

— Для мене це не клопіт.

— Та годі тобі, — заперечує вона. — Авжеж, клопіт. Той ще клопіт! — Вона заплющує очі. Потім знову всміхається. — Як щодо того, щоб очистити нам обом апельсин?

Я зрізую шкірку з апельсина й наливаю залишки кави з термоса. Вона вмощується в ліжку, притулившись спиною до узголів'я, з таким задерикуватим виглядом, ніби каже: «Оце так розвага нам випала!».

— Мені подобається ця ідея з хазрі, — каже вона. — А тобі хіба ні? Це як в Італії, коли ми рано прокидалися, а ти заварював чай. Або в готелі «Тадж-Махал» у Бомбеї. Пригадуєш тамтешні закуски? Тільки там були фрукти й чай, а не фрукти й кава. Не вистачає тільки великого стельового вентилятора, на зразок того, який вийшов з ладу, коли Ленг жбурнула у нього подушку.

Я обводжу поглядом голі стіни, голі вішаки, голі крокви й зелені жалюзі на нічим не завішених вікнах. Тут геть усе, навіть Великий будинок, виглядає приблизно так само. Черіті нав'язала потребу стриманості собі, родині та гостям.

— Що ж, — мушу визнати я, — не зовсім, як у «Тадж-Махалі».

— Краще.

— Нехай.

Її напівстиснута в кулак рука, у якій вона тримає половинку апельсина, падає на коліна. Ця рука ніколи не розтиснеться повністю, бо, коли вона перебувала в «залізних легенях», усі ми, навіть Черіті, у якої завжди все під контролем, так переймалися тим, щоб вона дихала, що подбати про руку забули. Вона залишалася стиснутою занадто довго. У цю мить її самовладання, смирення й покірливість — незворушний стоїчний фасад — знову ніби тане, розчиняється. Жінку, яка дивиться мені в очі, переповнюють емоції і долає втома.

— Ех, Ларрі, — з докором каже вона, — насправді тебе це засмучує. Тобі так само сумно, як і мені.

— Тільки коли сміюся, — відказую я, адже, незалежно від того, переповнюють її емоції чи ні, вона терпіти не може витягнуті обличчя — у цьому вона нічим не поступається Черіті. Вона приймає мій докір, дозволяє мені поправити ковдру на ліжку, поцілувати себе, усміхається. Я спускаю жалюзі.

— Гейлі й Моу не потурбують нас ще дві-три години. Поспи трохи. У нас у Санта-Фе зараз лише п'ята ранку. Коли вони прийдуть, я тебе розбуджу.

— Чим ти займешся?

— Нічим. Посиджу на ґанку, буду придивлятися, принюхуватися *recherching temps perdu**.

Чим я й займаюся вже довгий час. Це не вимагає від мене зусиль. Усе навколо спонукає до цього. З високого ґанку ліс,

* У пошуках втраченого часу (фр.).

що тягнеться до озера, здається чимось більшим, аніж просто знайома улюблена місцина. Це середовище існування, до якого ми колись були повністю пристосовані, своєрідне Царство Безтурботності, де такі види, як наш, можуть безперешкодно еволюціонувати й знаходити свою сходинку на сходах буття. Сидячи й споглядаючи згори все навколишнє, я знову, як тоді, на Вайтменовій стежці, дивуюся його незмінності. Світло тужить за минулими ранками і з надією чекає на ранки прийдешні.

Я сиджу собі в спокої. Пташиний спів і поодинокий стукіт і грюкіт дверима, що доносяться з котеджів, захованих у деревах ліворуч від мене, його не порушують. Лише одного разу з'являється щось схоже на вторгнення — шум моторного човна наростає, наростає, аж поки з-за мису не вигулькує і не звертає в бухту білий човен, тягнучи за собою водного лижника. Він ковзає по сліду хвиль, вимальовуючи химерні фігури. Зробивши в бухті велику петлю, вони з рокотом плывуть у зворотний бік. Шум, коли вони огинають мис, ураз стихає.

Зарано для таких пустощів. І, мушу визнати, це ознака змін. За старих часів сорок академіків, зі своїх хижок-кабінетів вивалили б надвір, мов розтривожені гноми, і вимагали б негайно припинити це безчинство.

Але за винятком цього одного вторгнення, спокій, тиша панують ті самі, які я знав на цьому ґанку раніше. Я пригадав, як ми вперше прибули сюди і якими були тоді, і мимоволі подумав про вік: шістдесят чотири роки. Хоча все життя я був заклопотаний, можливо, надміру заклопотаний, тепер у мене склалося враження, що я досяг мало чого справді важливого, що жодна моя книжка не вмістила всього, що було в моїй голові, а нагороди — достатній дохід, суспільне визнання, літературні премії та почесні ступені — тільки мішура, а не те, чим повинен бути вдоволений дорослий чоловік.

Куди поділося притаманне нам усім прагнення перевершити себе, реалізувати потенціал, залишити після себе слід

у світі? Наші найзапекліші суперечки завжди були про те, як ми можемо зробити внесок. Про такі речі, як винагорода, не переймалися. Ми були молодими й серйозними. Ми ніколи не обманювали себе й не припускали, що маємо політичні здібності й здатні перелаштувати суспільне життя чи забезпечити соціальну справедливість. Заробити грошей понад прожитковий мінімум не було для нас гідною метою життя. Дехто з нас навіть припускав, що гроші шкодять людям, — звідси схильність Черіті до аскетичного, невибагливого побуту. Але ми всі сподівалися, кожен в міру власних сил, визначити для себе й продемонструвати іншим приклад гідного життя. Що стосується мене, то я завжди покладався на силу слова, Сід теж, хоча й був менш переконливим. У Саллі це була чуйність, розуміння почуттів інших, терпимість до людської впертості чи слабкостей. А в Черіті — зібраність, порядок, дієвість, готовність підставити плече тим, хто опинився на роздоріжжі, і допомогти з вибором схильним до сумніву.

Залишити слід у світі... Натомість світ залишив сліди на нас. Ми постаріли. Життя тяжко покарало нас, і нині хтось із нас лежить в очікуванні смерті, хтось ходить на милицях, а хтось сидить на ґанку, де колись в нас буяли молоді соки, і почувається старим, бездарним та зніченим. Коли піддаюся настроям, мене підмиває побурчати, що перешкоди завели всіх нас у безвихідь, хоча, звісно, без перешкод ні в кого не минає життя. І кожен з нашого кола, мабуть, має подякувати долі хоча б за те, що наші життя не стали для когось шкідливими чи руйнівним. Хтось, кому поталанило менше, нам би навіть позаздрив. Я дозволяю собі таку собі стриману поблажливість, оскільки, хай яким дурним, зеленим і сповненим оптимізму я був колись і хай яким немічним я долаю останні кілометри цього марафону, докоряти собі, що по-справжньому погано з кимось обійшовся, не можу. Так само, як нікому з нашої четвірки — ні Саллі, ні Сиду, ні Черіті. Ми наробили чимало помилок, проте ніколи нікому

не ставили підніжки, щоб просунутися по кар'єрній драбині, жодного разу не зрізали шлях, начхавши на правила, коли це зійшло б нам з рук. Ми всю дорогу бігли, жадібно хапаючи ротом повітря.

Я погано сам себе знав, та й досі не досить добре себе знаю. Але я знав і знаю нині тих небагатьох, кого любив і кому довіряв. Мої почуття до них — це та частина мене, з якою я завжди ладнав, хай навіть стосунки з ними подеколи псував різкий тон.

У школі в Альбукерке, штат Нью-Мексико, я і ще кілька охочих — ми тоді були старшокласниками — цілий рік читали Цицерона: «De Senectute» («Про старість»), «De Amicitia» («Про дружбу»). Набути смиренної мудрості, про яку йдеться в трактаті Цицерона «Про старість» (чи бодай наблизитися до цього) мені мабуть, не до снаги. Але в мистецтві дружби я робив багато спроб протягом останніх тридцяти чотирьох років і таки досяг успіху.